

Találkoztam boldog cigányokkal is

Berta Péter: Fogyasztás, hírnév, politika – Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága.

Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Központ, 2014, 728 oldal.

A cím ugyan a volt Jugoszláviában a hatvanas években készült filmre utal, mely a cigányok kemény, szigorú szabályok közt zajló életéről szól, ahol azonban a szabadságnak is helye volt. Mert az antropológus szerző a gábor cigányok csoportját vizsgálta több éven át a 2000-es években Erdélyben 21 településen (és a cārhar romákat is), s az eredmény egy hihetetlen – nem csak terjedelmében, az elvégzett munkát tekintve – nagy és érdekes szakmunka, mely egy olyan roma csoporto(ka)t ír le számtalan aspektusból, amely sikeres a társadalmi integráció és részben a gazdasági életben is.

Gábor cigányokkal alighanem az is találkozott már, aki nem hallott róluk – Romániában élnek, főleg Maros megyében. Ők azok a fekete kalapos, harcsabajszú, esetleg szakállas kereskedők (a fiatalok inkább fehér westernkalapot viselnek), illetve a hölgyek is felismerhetők jellegzetes, színes-pompás népviseletükről. Bár Budapesten kevésbé kereskednek, piacoznak vagy házalnak, tartva az előítéletességtől is, inkább másokat küldenek.

A „kalapos gáborok” anyanyelve egy vlah *romani* változott, de beszélnek a regionális magyart is és az államnyelvet, a románt. Döntően a Hetednap Adventista Egyház tagjai (a kötet erről nemigen ír, pedig van rá jó példa, hogy egy lokális roma közösséget hogyan emelhet ki egy-egy odafigyelő kisegyház vagy akár egy nagyegyház lelkes papja, lelkésze, pásztora). A kötet fókuszában a presztízsgazdaság áll, amiről nem sokat hallhattunk eddig. De Berta Péter kutatásai során rájött, milyen fontos az amúgy nem túl nagy, úgy 14 ezer fős közösség életében az, hogy az ezüstpoharak és fedeles kupák milyen értékkel bírnak, s milyen sokan vesznek részt ezek tranzakcióiban tulajdonosként, eladóként/vevőként vagy éppen brókerként. Ezek az ezüstartágyak, melyek az anyagi mellett hatalmas szimbolikus értékkel bírnak, gyakran konfliktusok forrásai is, s olykor társadalmi és földrajzi határokat átlépve „migrálnak”. De hogy e jelenségnek milyen szerepe van a romák „kapitalizmusában”, azt nekünk, kívülállóknak bizony nagyon nehéz megérteni. Ám ebben segíthet Berta könyve.

A gáborok 1989 előtt főleg a hagyományos mesterségeket űzték, például fémművességgel, e termékekkel házaltak, de mindig igyekeztek több lábon állni, így tetőfedtek, a nők meg mostak vagy épp kártyát vetettek. A gépesítés miatt aztán ők is részben a városokba kényszerültek, és közvetítő kereskedőkké váltak. A Ceaușescu-féle diktatúra és hiánygazdaság közepette új túlélési stratégiákhoz folyamodtak, így kerültek a feketepiacra, a használt ruha-kereskedelembé, de az asszonyok az ott akkor tiltott fogamzásgátlószerek forgalmazásába is. Az igazi sikerhez persze jó kapcsolati tőke kellett a rendőrökkel, fináncokkal. Mivel ruhájukról már ekkor könnyen felismerhetők voltak, így az antibébi-tablettákat gyakran nem roma ismerőseik révén értékesítették.

A határok megnyitása után aztán igazán beindulhatott a biznisz, a gábor romák főleg a szegényebb rétegeket célozták meg olcsóbb és/vagy használt áruikkal, lehetővé téve az

alkudozást is. Magyarországon már új árukat terjesztenek „kínai üzletek” révén – ha egy pesti kocsmában zoknit, parfümöt vagy kerámiakést kínálnak, nos, akkor ez alighanem ezen biznisz része. Újabban úgy Nyugat-, mint Kelet-Európában megfordulnak áruikkal, hihetetlen mobilitásról téve tanúbizonyságot. Nyugatról meg a használsruhát hozzák kamionokkal a tőkeerősebbek. De otthon már pékséget is működtetnek, vagy épp török aranyat árulnak. A közösségen belül pénzt kölcsönöznek, azaz „kamatoznak”. Akiknek nem megy, anyagi gondjaik vannak, azok hírnevüket és társadalmi presztizsüket teszik áruvá, azaz pénzzé – gyerekeiket, unokáikat kiházásítva tesznek szert hozományra, titokban átadott pénzre. Vagyis nincs, ami nincs, semmi sem lehetetlen. A titkuk, hogy nem restek migrálni, menni-jönni; bármikor képesek profilt váltani; bizalmat építenek, igyekeznek jó benyomást kelteni, miközben elrejtik az etnicitást, azaz etnikai mimikrivel élnek, hogy a romákhoz kapcsolódó negatív sztereotípiák ne ragadjanak rájuk. Elvegyülnek a nem romák közt, magyarul beszélnek, vagy nem romákat alkalmaznak.

A közösség integrálásához, sikerességéhez elengedhetetlen az összetartás a különféle szabályok, logikák, politikák mentén, a hierarchia kialakítása révén. E helyütt nincs mód ismertetni azt, amit a szerző hétszáz nagy oldalon tesz meg, de emeljük ki az presztízstárgyöröklés logikáját, ahogy ő is teszi: a legértékesebb ezüstitárgyat a legidősebb fiú örökli, aztán így tovább. A férfiak még a virrasztókban is úgy politizálnak, hogy a felmenőkről, azok sikereiről diskurálnak, épp az ezüstkupák történetei révén (ki mit örökölt, ki kényszerül majd eladni, mert eladósodott stb.). A legbefolyásosabb lesz a „faluvezető”, de nincs közös, gábor „uralkodójuk”. Ám ne gondoljunk bagatell ezüstitárgyakra: 1996-ban akadt, aki 300 ezer német márkát adott érte, de mivel apjának presztízse alacsony volt, róla és a pohárról keveset beszéltek. Amiket egyébként igen ritkán mutatnak meg, rejtegetik, vagy éppenséggel nem románál helyezik el „biztonságban”. De még nagyobb összegek foroghatnak a *juss* kapcsán, amit a vőlegény (!) családja kap a házasságkötéskor és utána is. A létrejövő apatársi szövetség azonban, annak felbontása után, újra a társadalmi távolságot termeli újra, ha szegény szülők kapnak jussot a fiukért egy gazdagabb családtól. A presztízsversenyről a szerző egy külön esettanulmányt is közöl.

Külön fejezet szól a gábor roma presztízstárgyakról, a poharakról és kupákról, hogy miképpen válhat egy tárgy presztízsertékké, mit jelent egy család és a közösség történetében. Ezek végül is elit árucikkek, nincs is belőlük sok – a szerző úgy százról szerzett tudomást. A kötetben szereplő legdrágább egy 1,2 millió dollár értékű, ami a megyét sem hagyta el. A legegyszerűbb, ha olyan műtárgyhoz hasonlítjuk, mint egy értékes festmény. Aki veszi, hírnévre tesz szert – aki eladja, annak helyzetét nem pozitívan fogja befolyásolni. A fényképmellékletből pedig láthatjuk, nem giccsre, bajor, vadászjelenetet ábrázoló kriglikre kell itt gondolni, hanem patinás darabokra. Egy új ezüstkupa lehet értékes, de ettől nem lesz presztízse a gáborok közt. Az újjgazdag magyar (roma) vállalkozói elit – mondjuk Győzike és famíliája – itt semmire sem menne csicsás haciendájával, luxuscuccaival és ízléstelen öltözkéivel. A gábor pohár lényege az elidegeníthetlenség is, kötődnie kell eredeti tulajdonosához, még ha gazdát is cserél nagy áron. Mert fontosak a társadalmi identitások és hierarchiák megkonstruálásában, azoknak „kulturális életrajzuk” van, ezért is beszélnek egymás közt ezekről, nem pedig a Ferrarikról. Ha meg is jelenik egy új kupa, az csak a gábor

társadalomban belül új, azaz a karrierje az új, a „kezdő”, mert a (nem roma) műtárgypiacról származik, s időbe telik, amíg presztízstárggyá válik. Ugyanakkor e poharakat lehet olyan tárgyakhoz hasonlítani, amelyek híres énekesektől, színészekről, celebekről származnak, s futnak be elképesztő (gyakran abszurd) karriert a piacon. A poharaknak a házassági piacon is szerepük van mint biztosítéknak. De a versengő fogyasztói szubkultúrák, így a gábor és a cārhar romák közt is. Újabban már akadnak olyanok, akik „modernebbek”, és a pohárvétel helyett inkább hatalmas házat építenek.

Berta Péter további száz és száz oldalon írja le, elemzi, mit jelentenek itt a bazár jellegű ügyletek és a kockázatmenedzselés, mi a szerepe a cenzárnak, azaz a presztízstárggybrókernek. Újabb esettanulmányokat olvashatunk, akár egy pohár karrierjéről egy házasság során. Vagy arról, milyen versengő jogértelmezések vannak, mit jelent az elzálogosítás, a hitel, a szerződésszegés. Vagy egy ügyletnek mi a társadalmi utóélete, hogyan érhet valaki politikai csúcsára úgy, hogy megszerzi a három legértékesebbnek tekintett pohár egyikét, miáltal faluvezetővé lesz és lezárul két család régi versengése, konfliktusa, persze a vásárló családjának győzelmével.

A könyv számtalan értéke közül végül azt emelném ki, hogy ragyogó bizonyítéka annak, egy kis, hagyományosnak mondott vagy hitt roma közösség is képes a változásra úgy a munkelőügyi piacon, azaz a vadkapitalizmusban, illetve vállalkozni, egymással is versengeni, hogy e mikrotársadalom nem esik szét, sem a rendszerváltás, sem a városba költözés, sem a migráció miatt. A hagyományos értékek – egy pohár – éppen azt szolgálják, arra jók, hogy a közösség tagjai megőrizték kulturális és egyéb identitásukat, történetüket, akár archaikusnak is tűnő szokásaikat (mint a házasságiak). Sokoldalú kötődéseik – mint a nyelvek – révén új és új kapcsolatokra tesznek szert, ahol nem csak a pénzszerzés az egyedüli cél, hanem a bizalomépítés is, úgy integrálódni a nagy társadalomba, hogy közben továbbra is összefogják saját közösségüket.

Szerbhorváth György

Berta Péter - képaláírások:

1. fotó Politikai diskurzus az egyik temetés délelőttjén. (Fotó: Berta Péter; 2010)

2. fotó Gábor roma asszonyok az egyik Maros megyei temetésen. (Berta Péter fotója; 2014)

3. fotó A gábor roma poharak egyike. (Fotó: Berta Péter, 2010)